

Ware Vrijheid

A portrait of Johann de Witt, a Dutch statesman, by Jan de Baen. He is depicted from the chest up, wearing a dark, high-collared garment with a white ruffled shirt underneath. He has long, dark hair and a slight mustache. His right hand is visible, resting on a surface. The background is dark and indistinct.

Johann de Witt probeerde de macht van de Oranjes te beknotten. In 1654 was hij daarin geslaagd, toen hij raadpensionaris van Holland werd. Schilderij van Jan de Baen. Collectie Dordrechts Museum.

omringd door vorsten

De deductie van Johan de Witt

Op 5 augustus 1654 hield Johan de Witt een lange toespraak tot de Staten van Holland. Met de woorden: 'Want nademaal soodanighe Hoofden dickmaels hebben hare particuliere interessen, van d'interessen van den Staet discreperende, jae somwijlen oock 't ghemeene beste contrariërende [...]' hield hij zijn gehoor voor dat vorsten en staten vaak tegengestelde belangen hebben. Daarom, zo betoogde De Witt, zouden de Staten van Holland geen prins Van Oranje tot stadhouder of kapitein-generaal benoemen.

De zogenaamde Akte van Seclusie, waarin het uitsluiten van de familie Van Oranje bekrachtigd wordt, verdedigde Johan de Witt die dag fel. Zijn toespraak verscheen zelfs als boek, de *Deductie of verklaring van de Akte van Seclusie* (1654). Waarom was Johan de Witt gekant tegen de macht van vorsten in het algemeen en van de Oranjes in het bijzonder? Willem van Oranje en Maurits waren immers sturende krachten tijdens de Opstand geweest. Uit het onderstaande zal blijken dat de familie De Witt en diverse andere Hollandse regenten te maken kregen met de absolutistische tendensen in de Republiek in de persoon van stadhouder Willem II.

Oranje en Stuart

De geschiedenis van de *Deductie* begon in zekere zin op 2 mei 1641 toen Willem II trouwde met Mary Stuart, de dochter van de Engelse koning Karel I. De vader van de bruidegom, Frederik Hendrik, probeerde met het huwelijk van zijn veertienjarige zoon de naam van zijn familie meer glans te geven tussen die van de Europese vorsten. Karel I huwde zijn elfjarige dochter uit in de hoop dat zijn nieuwe schoonfamilie hem bijstand kon verlenen in zijn gespannen verhouding met het parlement. Een jaar later raakte Karel verwickeld in een burgeroorlog (Civil War 1642-1649). De Republiek hield zich afzijdig, maar het verbond tussen Stuart en Oranje bleef aan beide zijden van de Noordzee invloed uitoefenen. In 1647 volgde Willem II zijn vader op als stadhouder. Kort hierop sloot de Republiek de Vrede van Munster met Spanje. Willem was allesbehalve content met de vrede. Het ambt van stadhouder gaf hem niet veel macht.

Willem moest macht en vooral aanzien zien te verwerven op het slagveld, net zoals zijn vader had gedaan, en nu er geen oorlog meer was leek deze kans voor hem verkeken. Het moet de jeugdige stadhouder dan ook onaangenaam hebben getroffen dat enkele Hollandse steden, waaronder Amsterdam, plannen hadden om op het leger te bezuinigen. Willem haalde alles uit de kast om de inkrimping van het leger tegen te houden. Hij maakte een rondreis langs de dwarsliggende Hollandse steden. Dat had resultaat, maar Amsterdam, Dordrecht, Haarlem, Delft, Hoorn en Medemblik bleven zich verzetten. De Amsterdammers schoffeerden Willem door te weigeren hem te ontvangen en op eigen gezag de betaling aan Hollandse legeronderdelen te stoppen. De stadhouder, daartoe gemachtigd door de Staten-Generaal, besloot de kwestie nu op een andere manier op te lossen.

Aanslag op Amsterdam

Op 29 juli 1650 defileerde een flink deel van het Nederlandse leger bij Scherpenzeel in Utrecht voor prinses Amalia van Solms. In de daaropvolgende nacht zouden de soldaten onder bevel van de Friese stadhouder Wil-

'De postbode uit Hamburg, die onderweg de ruiterij op de hei zag, waarschuwde de Amsterdamse burgemeester'

lem Frederik oprukken naar Amsterdam en 's morgens in alle vroegte door de Regulierspoort, die al door een andere compagnie bezet zou zijn, de stad innemen. Dit plan mislukte doordat de troepen van Willem Frederik op de Hilversumse hei in een storm ►

Jaap de Haan is docent geschiedenis aan het Hervormd Lyceum Zuid in Amsterdam.

Een zwaan verdedigt haar nest met eieren tegen een hond. De voorstelling heeft een politieke allegorische interpretatie gekregen doordat de zwaan is aangeduid als de raadpensionaris Johan de Witt, die Holland beschermt tegen de vijand. Schilderij van Jan Asselijn (1640 - 1652), collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

terecht kwamen. De postbode uit Hamburg, die onderweg de ruitery op de hei zag, waarschuwde de Amsterdamse burgemeester Bicker die direct maatregelen nam. Toen het leger aankwam, trof het de Amstel-stad in staat van verdediging.

Willem stampvoette van woede toen hij hoorde dat de aanslag mislukt was. Een ander onderdeel van zijn plan was wel gelukt: zes regenten die de oppositie tegen hem in de Staten van Holland aanvoerden waren gearresteerd en opgesloten in Slot Loevestein. Onder deze regenten bevond zich de vader van de aanstaande raadpensionaris, Jacob de Witt.

De situatie in Amsterdam betekende gezichtsverlies voor Willem II. Daarom zocht hij naar een snelle uitweg en die werd door de Am-

naar Dordrecht als ambtloos burger.

Door historici is lang vergoelijkend gesproken over de Aanslag op Amsterdam, maar Willems gewapende optreden was niets minder dan een staatsgreep. De loop van de geschiedenis heeft de stadhouder echter gered. Door zijn vroege dood aan de waterpokken in november 1650 weten we niet hoe hij zijn macht aangewend zou hebben. Zou Willem een nieuwe oorlog tegen Spanje forceren om zijn familie in Engeland gewapend te hulp te komen? De meeste Nederlandse gewesten kozen het zekere voor het onzekere. Acht dagen na de dood van Willem II werd zijn zoon geboren en het ontbreken van een geschikte opvolger maakte het gemakkelijk om geen nieuwe stadhouder te benoemen. Het bestuur kwam nu handen van de stadsbestuurders, de regenten. De voorstanders van een stadhouderloos tijdperk noemden hun bewind de Ware Vrijheid. De briljante Dordtse regent, de jurist en wiskundige Johan de Witt, werd het gezicht van die Ware Vrijheid.

Cromwell en de Acte van Seclusie

In 1653 werd Johan de Witt – nog geen 30 jaar oud – benoemd tot raadpensionaris van Holland. Hij moest direct een uitweg zien te vinden voor de al drie jaar durende oorlog met Engeland. Bij de vredesbesprekingen in Londen was De Witt nauw betrokken, want de raadpensionaris onderhield de contacten met buitenlandse regeringen en met de gezanten van de Republiek. Van de belangrijkste Nederlandse onderhandelaar, Hiëronimus van Beverningh, vernam hij dat de Engelsen steeds met dezelfde eis kwamen: de Republiek moest verklaren dat er nooit meer een prins Van Oranje stadhouder of kapitein-generaal zou worden, de zogenaamde Acte van Seclusie. De eis was afkomstig van de Engelse Lord-Protector Oliver Cromwell, die vreesde dat het vierjarige Oranjeprinsje later, als hij net als zijn vader ook stadhouder en kapitein-generaal werd, zou helpen het koningschap van zijn oom Karel II in Engeland te herstellen. De Witt zat met deze Engelse eis in zijn maag. Hij wist dat de Staten-Generaal nooit zouden instemmen met een Acte van Seclusie, die werd opgedrongen door Engeland. De onderhandelingen dreigden in een impasse te raken, totdat Cromwell liet doorschemeren aan Van Beverningh dat het voldoende was als alleen Holland de Acte aannam. Nu zag De Witt kansen om een vredesverdrag te sluiten.

'Hoe kan er een vrije keuze zijn als de hoogste functies aan kinderen worden gegeven?'

sterdammers gretig aanvaard. Op 3 augustus lag er een akkoord, waarin Amsterdam beloofde de troepenreducties ongedaan te maken en Willem het beleg zou opheffen. De burgemeesters accepteerden zonder blikken of blozen de eis dat burgemeester Bicker het pluche in het stadhuis moest verlaten. Nieuwe regentenfamilies roken hun kans. Ondertussen capituleerden de gevangenen op Slot Loevestein ook voor de prins. Ze legden hun politieke functies neer en werden vrijgelaten. Zo keerde ook vader Jacob de Witt weer terug

Hij ging ervan uit dat na het beëindigen van de oorlog de handel weer zou opbloeien en de ontevredenheid onder de bevolking zou afnemen. Als de Acte bekend werd na de opleving van de handel, zo redeneerde De Witt, dan zouden de protesten meevallen en zou het regentenbewind gered zijn. Voorwaarde was wel dat de Acte van Seclusie geheim bleef. Over de vredesvoorwaarden werd nu snel overeenstemming bereikt. Op 15 april tekende Cromwell de vrede en op 22 april zetten de afgevaardigden in de Staten-Generaal hun handtekening. In het geheime twaalfde artikel was de Acte van Seclusie opgenomen. De Witt slaagde in zijn opzet door de Staten van Holland zo ver te krijgen dat zij begin mei de Acte met meerderheid van stemmen (in plaats van unaniem) aannamen.

Politieke vijanden beschuldigden Johan de Witt ervan dat hij Cromwell zelf op het idee van de Acte van Seclusie had gebracht. Waarschijnlijk is dit niet. Ten eerste paste de uitsluiting van Oranje bij Cromwells bedoelingen om de Stuarts buiten Engeland te houden. De relatie Stuart-Oranje was voor hem een reëel gevaar. Ten tweede zou De Witt zich grote politieke problemen op de hals kunnen halen, want hij wist van tevoren niet dat de Acte in de Hollandse Staten aangenomen zou worden. Vast staat dat de Acte wel paste binnen zijn politieke opvattingen. Aanvankelijk werd de Acte van Seclusie ingetrokken na de restauratie van de Stuarts in Engeland (1660), maar zeven jaar later verklaarde Holland dat het stadhouderschap voor eeuwig werd afgeschaft en dat het ambt in andere gewesten onverenigbaar was met stadhouderschap (het Eeuwig Edict). Onder druk van De Witt stemden de andere gewesten hiermee in (Acte van Harmonie).

De Deductie van Johan de Witt

Al vrij snel deden geruchten over de Acte de ronde in de Republiek. Nadat de Acte in juni openbaar werd, kwamen drie Oranjegezinde gewesten elk met een bezwaarschrift tegen het optreden van Holland. De deductie van Zeeland was het felst van toon. Johan de Witt kreeg van de Staten van Holland de opdracht om een verdediging te schrijven: de *Deductie*. Deze verantwoording is een interessant geschrift geworden, omdat zij naast de weerlegging van de Zeeuwse bezwaren een theoretische onderbouwing van een republikeinse staatsvorm geeft en dus als fundament van de

Ware Vrijheid gezien kan worden.

De Witt geeft algemene en historische voorbeelden om zijn antipathie tegen absolute vorsten kracht bij te zetten. Uit de Romeinse geschiedenis haalt hij het proconsulschap van Caesar over Gallië aan, dat volgens hem het einde van de Republiek inluidde. 'De dictators van Rome werden, als de omstandigheden vroegen om snelle actie en meer gezag bij één persoon, alleen voor die gelegenheid aangesteld. [...] Als Rome niet had afgeweken van de wet Sempronia, waardoor Caesar de regering over Gallië vijf jaar langer kreeg dan die wet toeliet, dan had Caesar waarschijnlijk nooit de staat oneerbiedigd.¹ En uit zijn eigen tijd bracht De Witt natuurlijk de staatsgreep van stadhouder Willem II in herinnering. 'Hebben de regenten van Amsterdam toen niet voor stadhouder Willem II, vader van de huidige prins van Oranje, er mee ingestemd dat de heren Andries en Cornelis Bicker hun burgemeestersambten en plaatsten in de vroedschap moesten afstaan? [...] Dat waren duidelijke tekenen van afgedwongen onderwerping.'² ►

► Johan de Witt, *Deductie of verklaring van de Akte van Seclusie* [Hertaald door Serge ter Braake] (Arnhem 2009) 136.

► Ibidem, 146.

Willem II, prins van Oranje. Schilderij naar Gerard van Honthorst, 1651. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

Op 2 mei 1641 trouwde Willem II (14 jaar) met Mary Stuart (11 jaar), de dochter van de Engelse koning Karel I. Het politieke huwelijk werd bekokstoofd door de vaders van beide kinderen. Schilderij van Antoon van Dyck, collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

► Ibidem, 154.

► Ibidem, 128.

De algemene kritiek op vorsten verwoordde De Witt in het derde hoofdstuk. De volgende passage, waarin hij de belangen van vorsten en hun bevolking tegen elkaar afzet, is de kern van de *Deductie*: 'Zulke leiders', stelt De Witt, 'hebben vaak hun eigen belangen, die van de belangen van de staat afwijken en soms tegen het algemeen belang ingaan. [...] De vrome regenten, die het algemeen belang en

'Tot 1672 was de machtigste man in de Republiek de raadpensionaris van Holland: Johan de Witt'

de welvaart van het volk boven alles nastreven, zijn dan ook door hun geweten genoodzaakt om daar zo sterk mogelijk tegen te protesteren en hun ontzag voor zulke leiders aan de kant te schuiven. [...] Dan is er meteen een gevaarlijke scheuring in de Republiek. En als in een dergelijk geval de leider een gewelddadig karakter heeft, of zich laat beïnvloeden door gewelddadige raadgevers, dan leidt dit meteen tot de grootste extremiteiten.³ Met de extremiteiten doelde hij op een burgeroorlog zoals in Engeland of op het optreden van Willem II. Kortom: vorsten veroorzaken de meeste conflicten in een staat en het is de taak van de regenten, die het volk vertegenwoordigen, om de macht van een vorst in te tomen. In de *Deductie* maakte De Witt korte metten met het Zeeuwse bezwaar dat de jonge prins door de Acte van Seclusie van zijn erfelijke

rechten werd beroofd. Hoe kan iemand een oprechte liefhebber van de vrijheid zijn, vroeg De Witt zich af, als hij beweert dat hoge functies iemand worden aangeboren? De genadeklap diende hij de Zeeuwen toe met deze zin: 'En hoe kan er een vrije keuze zijn als de hoogste functies aan kinderen worden gegeven?'⁴

Grote invloed

Het is beter dat een staat bestuurd wordt door onsterfelijke vergaderingen en instellingen dan door sterfelijke vorsten die slechts aan hun uiterlijke pracht en autoriteit denken, zo benadrukte Johan de Witt nog eens in zijn *Deductie*. De invloed van de Aanslag op Amsterdam op De Witt was groot. De gekrenkte autoriteit van de stadhouder door de Hollandse regenten leidde tot de staatsgreep van Willem II, waarvan De Witts vader aan den lijve de gevolgen ondervond.

De zorgen van De Witt waren in zijn tijd zeker terecht. In Frankrijk bouwde Lodewijk XIV gestaag zijn macht uit en Karel I had in Engeland hetzelfde geprobeerd. Ook Willem zette een belangrijke stap in de vergroting van zijn politieke slagkracht. Het conflict in 1650 draaide om de vraag of de zeggenschap in de buitenlandse politiek van de Republiek bij de Staten-Generaal of bij de stadhouder lag. Willem leek aan het langste eind te trekken en slechts zijn voortijdige dood voorkwam dat hij bijvoorbeeld een nieuwe oorlog tegen Spanje begon.

Gewaarschuwd door het verleden en door wat hij om zich heen zag probeerde De Witt de macht van de Oranjes te beknotten. In 1654 was hij daarin geslaagd, want tot 1672 was de machtigste man in de Republiek de raadpensionaris van Holland: Johan de Witt. ■

Om verder te lezen

In 2009 verscheen een hertaling in modern Nederlands, waaruit alle hier geciteerde passages afkomstig zijn: Serge te Braake, *De Deductie van Johan de Witt. Manifest van de Ware Vrijheid uit 1654* (Arnhem 2009) ISBN 978 90 78217 16 9.

Uitgebreide informatie over de totstandkoming van de *Deductie* is te vinden in H.H. Rowen, *John de Witt. Grandpensionary of Holland 1625-1672* (Princeton 1978) of wat beknopter in Luc Panhuysen, *De Ware Vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (Amsterdam 2005). Over de Aanslag op Amsterdam bestaat helaas geen moderne studie.